

УДК 32(497.1)"1919/1929" (093.2)
32:929 Московљевић М. (093.2)
329(497.1)"192"(093.2)

ПОЛИТИЧКА ДЕЛАТНОСТ МИЛОША МОСКОВЉЕВИЋА У КРАЉЕВИНИ СХС

Др Момчило ИСИЋ
Институт за новију историју Србије

АПСТРАКТ: Рад представља покушај да се што потпуније осветли политичка делатност Милоша Московљевића, истакнутог интелектуалца, троструког народног посланика, искреног прегаоца на стварању сељачког покрета у Србији, првенствено на основу његових дневничких белешки.

Кључне речи: *Краљевина СХС, Милош Московљевић, сељачки покрет, политичка делатност, дневничке белешке.*

Троструки народни посланик

Пре Првог светског рата Милош Московљевић није припадао ни једној политичкој странци. Нешто више је само „симпатисао” социјалисте. Верујући „да ће ново доба, инаугурисано октобарском револуцијом, бити у знаку демократије, која тражи високу грађанску свест и политичку образованост”, а сматрајући да препород земље не могу извести постојеће грађанске политичке странке, ни социјалисти који су били слаби, а ни комунисти, јер су „опасни фантасти и демагози”, он је крајем 1919. године приступио тек основаном Савезу земљорадника, замишљеном не као политичка странка већ као општи сталешки, економски, социјални и културни покрет. „Раније, не припадајући ни једној политичкој странци (симпатисао сам социјалистима), чим се појавио на политичкој позорници

нов социјални покрет, земљораднички, ја сам му се и срцем и душом и вољом предао и почео га апостолски ширити.”¹

Већ на изборима за Уставотворну скупштину, Милош Московљевић осваја посланички мандат у родном Подрињу. „Дошли су избори за Уставотворну скупштину, 28. новембра 1920. године, и како је наш `Савез земљорадника` имао само неколико школованих људи у својим редовима, мене су неминовно кандидовали моји Подринци, и на изборима ми дали своје поверење, као свом квалификованом посланику.”²

Уочи паралемнтарних избора 18. марта 1923. Московљевић се суочио са снажном опозицијом међу локалним партијским првацима. „Да би исфабриковали већину за себе као носиоце ови кандидати су донели одлуку да и села која немају већа пошљу своје поверенике, могу чак само једног у име свих села! Тако ће одједном да се појаве Рађевина и Азбуковица, где има много ситних села у надмоћности над Мачвом, где су села велика. Поред тога опазио сам да су већ направљени савези. Марковић се слизао с Муцићем, па ће ићи у његов срез на кандидацију, а овај му је без сумње обећао рађевске гласове за њега као носиоца. Марковић прети да ако ја будем кандидован да ће он радити против наше листе. А Мића подмукло ради и тражи присталице па је изгледа ухватио у своје мреже и Јанка Недића, који је добио вољу да буде посланик, па му је сигурно обећао да ће за њега радити, али да овај ради за њега као носиоца. То сам опазио и по Јанковом држању још у Београду, јер је нешто хладан према мени, а сем тога он се с Мићом насамом договара без мене о дану кандидације у срезу. А кад сам им рекао да би требало одржавати зборове идуће недеље, јер имају четири празника, Јанко се изговарао да многи славе Светог Јована, а Мића је додао да и уочи славе људи иду један другом, па и на други дан славе, тако да је незгодно држати збор и на Богојављање и у Недељу! Види се да желе мене да одстране. А Мића је направио савез и са Живојином Ђукнићем из Трбосиља, који је дошао, иако није члан Окружног већа, а види се да би желео бити кандидат. За наш срез биће кандидовање уочи Светог Саве, 26. јануара, па ће сутрадан Мића код Јанка, а одатле код Живојина, јер ће у Јадру бити кандидација 28-ог. После седнице отишао сам у Штитар и ноћио код Пајице, а јуче тек око 10 сати са Јованом Милинковићем на чезама кренуо се за Глушце, где сам после 3 сата путовања по ужасном путу стигао. Збор је већ био при крају, а било је много људи, делегата из 21 организације, само Глушчани нису дошли, сем неколико букача. Одатле

¹ Архив Српске академије наука и уметности (даље: Архив САНУ), Дневник Милоша Московљевића – рукопис, сигн. 14.745. Ово је Милош Московљевић записао испред дневничких белешки за 1. април 1922. године.

² Исто.

смо ја и Владимир Поповић, студент, отишли у Ноћај Салашки где смо организовали Земљораднички омладински клуб.”³

И поред отворене опструкције, чак и видног непријатељства „угледних” земљорадничких првака у Подрињу, Московљевић је сачувао посланички мандат и на парламентарним изборима од 18. марта 1923. године, што су тешко поднели његови противници. „С Марковићем се умало нисам побио: Он дрско вели да сам ја слао плаћене агенте, да агитују за мене, а пре тога је говорио у редакцији да сам болшевик. Вели да бисмо више добили да је био носилац Муцић, и да ми је он дао мандат, али да се више и не појављујем. Дрзак и уображен човек.”⁴

Марковић се највише противио избору Милоша Московљевића за носиоца окружне листе за парламентарне изборе 8. фебруара 1925. године, изјављујући на окружној конференцији, одржаној 30. новембра 1924. у Шапцу, „да ће гласати за демократе”.⁵ О тој конференцији сам Московљевић је записао: „И тако, народ ипак уме да цени рад и пожртвовање. Ја сам на данашњем збору добио пуну сатисфакцију. Огромном већином изабран сам за носиоца. Марковић је довео плаћене људе, с којима је целу ноћ лумповао, и с пијанима дошао на збор. Он и Мића су роварили против мене и успели су да промене дневни ред, тако да испадне извештај народних посланика; да не бих ја пре кандидације говорио. Али на мој протест унета је та тачка и после мога ватреног говора и оно што је било колебљивих једнодушно је било за мене. Узалуд су плаћене душе све чиниле да омету збор, ништа им није помогло. На гласању ја сам добио 146, Марковић 52, а Мића само 2! Добио је и Муцић 10, али је сам гласао за себе са 2 делегата свог села. Сва Мачва, Поцерина, Јадар, Азбуковица и пола Посавотамнаве и Рађевине гласали су за мене.”⁶

После ове окружне конференције, Милорад Марковић је упутио проглас сељацима у Подрињу да не гласају за Милоша Московљевића, али је то имало већег одјека једино у Посавотамнави, где је сељаштво, везано економским интересима за „газду” Марковића, Московљевићевој листи дало 29,71% мање гласова него на претходним изборима, док је у целом округу „мањак” износио само 6,69%.⁷ Укупно је Московљевићева листа у Подрињу добила 6.191 или 15,5% гласова, што је било довољно тек да он сам још једном потврди свој посланички мандат, једини за Савез земљорадника у Србији, од пет у целој Краљевини СХС.

³ Исто, понедељак, 15. јануар 1923. године.

⁴ Исто, уторак, 27. март 1923.

⁵ Момчило Исић, *Сељаштво у Србији 1918–1925*, Београд, 1995, стр. 282.

⁶ Архив САНУ, Дневник Милоша Московљевића – рукопис, сигн. 14.745, понедељак, 1. децембар 1924.

⁷ Момчило Исић, *Сељаштво у Србији 1918–1925*, Београд, 1995, стр. 282.

Трећи мандат био је за Московљевића и последњи. Оштро критикујући војни буџет и краљеву цивилну листу у Народној скупштини, он је „наљутио” краља Александра. „Тиме је запечатио своју судбину у првој Југославији, све док је трајала монархија. `Тај никад више не сме бити народни посланик!` – тако је гласила краљева пресуда.”⁸

Реализација „пресуде” отпочела је већ у кампањи за парламентарне изборе 11. септембра 1927. године. „Изборна борба се разбуктава, засад око мандата. Погађања и куповања настају. Против мене се спрема тешка артиљерија. И Аца принц ће ми бити конкурент. За вечерас ми заказао код `Москве` састанак да ми саопшти нешто `важно`. Почео је с тим како жели са мном да `ради`, а кад сам му рекао да није члан, и да не могу с њим, он ми је запретио да ћу га имати за противника. Прво ме је, разуме се, хтео уплашити како против мене праве заверу (Марковић, Мића, Миљковац, Анић, пуковник Андра)”⁹

Покушавали су Московљевићеви противници да га дискредитују и преко Главног извршног одбора. „Данас је у реду одржана седница Главног одбора, на коју је дошло више нечланова него чланова, а највише из подринског округа. Дојурили су с Милорадом Марковићем: Милоје Анић, Миљковац, Мића Малешевић на ауту, а с друге стране дошли су Драгић Врбић, Андра Поповић, Рајко Чупић, Јанко Недић и Пера Ђокић, сем Миће Бошковића и Обрада Инђића као чланова. Због Марковића и других неких типова који су седели на седници, ја нисам хтео ни да улазим унутра. Тако сам био миран, те нисам слушао, шта су говорили Мића и Марковић о мени. Али они се враћају покисли, јер су дојурили с намером да импресионирају Главни одбор не би ли он из бојазни да се не изгуби округ учинио притисак да се уклоним, и да ме негде другде намести. Мића је чак предложио да идем у Македонију. Сви су прозрели њихове намере.”¹⁰

О прљавој игри својих страначких противника, предвођених Милорадом Марковићем, Московљевић бележи: „Изгледа да ће бити тешкоћа са Марковићем, који је узео неки диктаторски став, па ставља услове и уцењује. А наши прваци су чудног менаџмента: готови су и с најгорим неваљалцем да преговарају и попуштају му, да сваког примају у странку, све тобож ради добра странке. А не виде да је Марковић радикално оруђе, и да му је циљ да заплаши наше људе, не би ли они утицали на мене да се уклоним, јер само тако могли би ме уклонити, а никако на изборима.”¹¹

⁸ Др Драгољуб Јовановић, *Људи, људи..., медаљони 56 умрлих савременика*, Београд, 1973, стр. 301.

⁹ Архив САНУ, Дневник Милоша Московљевића – рукопис, сигн. 14.745, петак, 17. јун 1927.

¹⁰ *Исто*, петак, 24. јун 1927.

¹¹ Архив САНУ, Дневник Милоша Московљевића, рукопис, сиг. 14.745.

На окружној партијској конференцији 10. јула Милош Московљевић је изабран за носиоца окружне листе, добивши 123 гласа, док је његов противкандидат Милан Миљковац добио 78 гласова. Захваљујући на поверењу, Московљевић је, међутим, „оштро опоменуо да не кандидују људе који су интригирали и сами се наметали”, одбијајући и предлог појединих чланова да Миљковац буде срески кандидат за Посавотамнаву и Поцерину, уз објашњење да би то била бламажа и за њега и за странку.¹² То је изазвало Миљковца и групу око њега, па су они упутили ултимативни захтев Главном одбору странке да се Московљевићев избор поништи, изјављујући да они неће подржати Московљевића, нити гласати за њега, већ да ће група издати проглас присталицама да апстинирају. Главни одбор је, убрзо, поништио избор Московљевића за носиоца окружне листе.¹³

Да би спречио цепање странке, Московљевић је на поновној кандидатској конференцији предложио да Воја Лазић буде носилац окружне листе и за подрински округ. Предлог је усвојен, а Московљевић је изабран за среског кандидата за Поцерину и Јадар.

Снажни противници међу земљорадничким првацима у Подрињу представљали су мотив више Московљевићу за ангажованију кампању, која је привидно обећавала изборни успех. „Изгледи су добри, јер је у петак у Шапцу био величанствен збор, преко 2.000 људи. Лазић је дошао колима. У суботу сам с Полићем одржао мали збор у Брасини, близу куће Михаила Ранковића, чији је син платио тројицу пропалица да кваре збор, али нису успели. Јуче сам с Јанком Недићем, Андром Поповићем и Стевом Илићем одржао зборове у Врањској и Варни, а најбољи у Цуљковићу, где смо били само ја и Стева и Мића Бошковић. Нисмо ни спавали, већ смо се у 2 сата кренули за Шабац. Сви рачунају да ћемо имати два посланика.”¹⁴

У целој Србији, са листе Савеза земљорадника, само је Воја Лазић у ваљевском округу освојио посланички мандат. Изборни резултати су тако демантовали Московљевића, о чему он сам каже: „И сврши се љута битка! Народни суд би и прође неповољно по мене. Не само да нисам ја изабран, већ није ниједан из округа! До сада сам се понедељником увек враћао с успешног пута, а данас кад је требало брати плодове тих успеха – неуспех. Ову недељу провео сам у Јадру и Поцерини. Одржао збор чак и у Брезјаку, па ипак су подбацили и Јадар и Поцерина. Сви су тврдили да ће Јадар дати 1.000, а није дао ни 400. У неким новим местима и добило се, али су старе организације подбациле, нарочито Текериш. Посавотамнава највише изгурала, захваљујући Свилеуви, где је Марковић притиском своје власти и имања изгурео скоро 300. А Мачва се страшно осрамотила. Азбуковица

¹² Исто.

¹³ Павле Јосић, *Шабац 1918–1941*, Шабац, 1981, стр. 171.

¹⁴ Архив САНУ, Дневник Милоша Московљевића – рукопис, сигн. 14.745.

много подбацила. Демократски новац нам је нахудио. Купљени су наши прваци. Огромно је изненађење. Републиканци једва пребацили 2.000. Нинко добио скоро 16.000 и 4 посланика, Вељковић 9.600 и 2 посланика, Ранко 3.800, Шкорић преко 3.000, а Ђока 1.600. Ми свега 5.700, а количник 6.090.¹⁵

У Народној скупштини Краљевине СХС

У Народној скупштини Московљевић је ватрено бранио интересе сељаштва, наглашавајући да је Краљевини СХС неопходна влада која ће првенствено водити рачуна о сељаштву, као најбронијем делу становништва, и која ће на тај начин бити „сељачка” влада. „Шта то значи кад се једна влада може назвати сељачка. Не значи то да на пр. онај тамо мој пријатељ у гуњу постане министар или окружни начелник, него то означава владу која целокупну државну управу, законодавство, финансијско уређење подешава према интересима и жељама највећег дела народа, а пошто у нашој земљи има 80–85% сељака, то значи да се то све базира на сељаштву. Дакле потребно је да једна сељачка влада мора имати један сељачки програм. Не значи то спустити државу на сељачки ниво културни, то не значи упростити него значи радити и подизати сељака на виши степен. Целокупан програм те владе мора полазити од сељака и за сељака, али то не значи да буду интереси других редова запостављени, већ они морају да се везују за сељака и према њима да се подешавају. Ето то би био програм једне праве сељачке владе. То значи да би брига једне сељачке владе морала да се огледа у једном добром пољопривредном законодавству, јер ви знате, да се у једној савременој и уређеној држави целокупан државни живот мора управљати законодавством, без кога нема ништа. Законодавство дакле мора у нашој земљи бити у првом реду пољопривредно. Земљорадња мора бити главна брига државе, а питам вас, да ли у нашој земљи, у овој заиста сељачкој земљи, а споредно је како се влада зове, да ли је земљорадња била прва и главна брига досадашњих влада. (...)

Управа сваке државе има обележје онакво какво је потребно тој држави. Наша држава као сељачка морала би да има владу са сељачким програмом као рецимо што је има Данска па и Чешка, која иначе није земљорадничка земља. Исто тако као што свака индустријска земља на првом месту обраћа пажњу на индустрију, то је њена главна брига, на пример Енглеска, тако исто и свака држава која почива на земљорадњи обраћа земљорадњи највећу пажњу. (...) Из свега тога, господо, излази да је природно да наша сељачка земља пре свега осталог треба да има владу

¹⁵ Исто, понедељак, 12. септембар 1927.

која би морала обраћати нарочиту и највећу пажњу земљорадњи, земљораднику, његовом подизању економском, културном, просветном па ако хоћете и моралном.”¹⁶

У складу са програмом Савеза земљорадника, Московљевић наглашава да интересе сељаштва једино може да штити професионални парламент, у коме ће свака класа, свако занимање имати своје представнике. „То је, господо моја, на пример у Чехословачкој скоро остварено. Тамо имате земљораднике, који су гласали за земљорадничку странку, има и радника, који имају своје социјалистичке представнике, имате занатлије, који имају своју странку и своје представнике у парламенту и влади, имате трговце, индустријалце и чиновнике, који имају представнике у демократској странци.”¹⁷

Истински заступник сељаштва, Московљевић је, кроз питања и интерпелације, кроз дебате о буџету или о предлозима појединих закона, са скупштинске говорнице упозоравао на бројне тешкоће широких народних слојева. Тако је, незадовољан одговором министра финансија на његову интерпелацију о неправилностима приликом прикупљања пореза од народа, додатно истакао: „Господа порезници су и сувише ревносни, вероватно због тога добијају извесну награду, кад наплате што већу порезу. Ја не могу да се задовољим одговором г. Министра, да су неки грађани драговољно давали порез унапред, јер знам да ни они богатији не би могли сами да плате унапред порез, а камо ли сиромашни грађани у оваквој једној општини, као што је Каонска. Ја сам се чудио како су они могли да плаћају и за 1925. годину порез, а доцније сам видео да су им порезници претили, да ће им продати и волове ако не буду платили. Ја нисам овде навео случајеве, али могу и да наведем. Ја не знам да ли им је г. Министар Финансија препоручио, тим финансијским органима, да ако могу прикупљају порез и унапред, тако да људи који редовно плаћају своју порезу, да би у том случају морали плаћати порез и за оне који не плаћају редовно. На жалост та пракса постоји због честих избора. Не наплаћује се пореза, свима људима, да би они гласали за владајућу партију, а други зато што нису партизани, морају да плаћају за њих. Тако исто се ради и са општинским прирезом, који је за партијске противнике много већи него што би требао да буде. Ја сам на лицу места чуо жалбе о тим неправилностима у прикупљању приреза и пореза. Зато молим Господина Министра ако то није његова политика, да препоручи подручним органима да се тачно држе закона.”¹⁸

¹⁶ *Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине СХС*, 44–50. редовни састанак, 19. фебруар 1926, књ. I, стр. 572.

¹⁷ *Исто*.

¹⁸ *Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине СХС*, редован сазив за 1925/26. годину, књ. II, стр. 2.

Исцрпно и документовано Московљевић је расправљао о пољопривредном кредиту на скупштинској седници 30. маја 1925. године. Истичући да у држави не само да није ништа учињено за „унапређење земљорадње”, већ готово ништа „ни за обнову земљорадње”, како би се она вратила у предратно стање, он посебно издваја три начина којима се то могло решити: путем аграрне реформе, путем накнаде ратне штете и путем пољопривредног кредита, подвлачећи да држава ништа од овога није извршила како треба.¹⁹

Критиковао је он и Закон о исплати ратне штете, истичући да он није донет „у корист сељака већ у корист капиталиста” и владајуће радикалне странке. Поготово је критички анализирао његову примену. „Закон о исплати ратне штете, као што знате, предвиђа исплату у року од 50 година. Обвезнице су издате на 1000 динара. По том закону народ је за те обвезнице могао набављати потребе у Немачкој, али ви знате да је све набавке вршила само држава, а приватни нико или врло мало.” Користећи се књигом *Државне Финансије и новчана реформа*, у којој аутор др Богдан Марковић каже да је на име ратне штете наша држава наплатила од Немачке 300 милиона златних марака, односно преко четири милијарде папирних динара, и извештајем Управе за ратну штету, у коме стоји да је вредност обвезница издатих народу нешто изнад четири милијарде динара, Московљевић, даље, подвлачи да је држава „могла сву одговарајућу суму новаца да изда народу, да му исплати обвезнице ратне штете, и онда не би народ оволико био оштећен”.

Не пренебрегавајући потребу да се из Немачке набави нешто и за државу, Московљевић подвлачи да се у тим набавкама „претеривало”. „Набављане су ствари, које нису биле тако преко потребне, а на крају крајева, држава је народ. Морате прво народу помоћи, да он излечи оне економске ратне ране, па би се онда створио дубљи финансијски извор и лакше би се могли од народа црпити приходи државни и разни намети, него сада. Јер, господо, кад ви нисте ништа учинили за обнову тога народа, како можете непрестано пењати намете и подизати буџет? Ви ћете, на тај начин, исцрпити његову привредну снагу. Таква финансијска политика је она иста, као кад би један неразуман сељак увек засејавао житом једну исту њиву, а никада је не би угаривао и ђубрио, јер ће се онда, на крају крајева, земља потпуно исцрпити и неће давати никакав приход. А да сте ви народу у натури дали оно што њему треба – не мора бити у готовом новцу – онда бисте тим подигли његову привредну снагу, а тиме бисте појачали и његову финансијску снагу. Али, ви не само што сте овде направили једну погрешку, коју нисте смели направити, него сте се огрешили и о закон о ратној

¹⁹ *Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, ванредни сазив за 1925. годину, XVI редовни састанак – 30. мај 1925. године, стр. 296.*

штети. Тај закон јасно наређује, да држава у натури може набављати из Немачке само за 50%, а грађани за 50%. То значи, кад је из Немачке добијено за 4 милијарде репарација, народ је требао да добије за две милијарде, и на тај начин половина ратне штете била би већ исплаћена. А где су, господо, други извори, које предвиђа закон о ратној штети? Кад буде моја интерпелација на дневном реду, ви ћете видети да има и других извора. Има прихода од секвестрираних имања; има прихода од продаје безвласничких имања, има помоћи које су даване појединим трговцима и индустријалцима, и које су они морали вратити итд. итд. Има тамо још и других средстава, али од свега тога у фонд ратне штете није ушло ништа. Најбољи доказ како се наопако радило види се у томе што је управа за ратну штету била дужна сваког првог јануара да објави стање фонда за ратну штету, али она још никад то није извршила. (...) Природно је, да кад се овако радило, кад народ ништа готово није добио помоћу тих обвезница, он није више имао никакве вере у те хартије. Нико се није потрудио да му објасни шта је та обвезница. Општинске власти нису то народу објасниле. Њима је то ишло у рачун. Општинске власти су служиле за посреднике трговцима, да би ови по јевтиније паре покупували од народа те обвезнице.²⁰

Према владиној већини Московљевић је био критичан и због њене спорости на изједначавању закона и честог гажења Устава и закона. „Тако данас имамо тај факат да и ако смо грађани једне исте земље, имамо исту границу, једног владара, један парламенат, и ако се називамо централистичком земљом, ипак се седам година после уједињења у свакој области на други начин и по другим законима суди и управља. Откуда то, господо, зашто је то тако? Ту су опет по среди партијски интереси, партијски разлози. Садашње преживеле варошке странке, имају рачуна да постојеће стање, постојећи закони и уредбе остану, јер се помоћу њих оне најбоље могу да одрже на управи онако исто као што је помоћу њих Аустрија одржавала своју власт. Ето, из тих разлога код нас се, господо, закони не мењају. И зато и дандањи имате границу на Сави и на Дрини, која бде очи нашем народу који је тако дуго жудео да се споји и уједини са својом браћом, не само тери-торијално него у свему, и по законима и по уређењу и по односима власти према њему и по својим правима и дужностима У место тога, чим дође на Саву и Дрину он опет наилази на границу, видите каква смо ми унитаристичка и централистичка држава! Ја сам у почетку напоменуо како се кривица за овакво стање баца на Видовдански Устав, као да је он за све крив. Ја нисам гласао за Видовдански Устав и налазим да он није добар. Али, када сам се закleo на тај Устав као врховни Закон, онда тражим да се поштује док се не измени и да се по њему ради. Међутим, испало је нао-

²⁰ *Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине СХС*, 44–50. редовни састанак, 19. фебруар 1926, књ. I, стр. 569.

пако: да ми који смо били против тог Устава, тражимо да се он извршује а ви који сте га донели и гласали за њега ви спречавате његово спровођење на свакоме кораку. И ако нисам никакав обожавалац Видовданског Устава, који сам у своје време назвао турским Уставом, ја ипак хоћу да га узмем у одбрану и да кажем да он није крив за ово данашње стање. Јер видите Устав се налази само овде у овој књизи наштампан а у живот не проведен. Господо, или Устав треба мењати, ако не ваља, или, га, ако ваља, треба примењивати. Једни за Видовдански Устав кажу да је добар, да је основа наше државе и не знам шта, а други кажу да је то најглавнији узрок нашег оваквог несретног стања у коме се наша земља налази, а међутим ми стварно и немамо Устава, нико се не држи Устава, на сваком кораку он се гази.”²¹

Московљевићево критиковање зајма, на скупштинској седници од 22. јула 1922. године, изазвало је чак и физичко разрачунавање. „Данас је био а hot day, буран какав никад до сад. Ја сам неким случајем испао `јунак дана`. Сва галама произашла је због зајма који је изгласан вечерас. Ја сам пре подне одржао врло оштар говор за време којег неколико пута умало није дошло до туче. Кад сам ја завршио почео је Љуба Јовановић `гусларски` да брани зајам и ја сам му 2-3 пут упао у реч, на шта су се демократи разгоропадели, нарочито И. Шуменковић, који ми је после малог објашњења добацио: `Море то су вуцибатинска посла што ви радите!` На то сам ја подвикнуо: `А ви сте разбојничка банда!` Тада су сви демократи разјарени скочили, а Маговчевић је викнуо: `Шта си казао, понови!` И ја сам поновио. Видећи ме скоро самог (били су још само Васиљ Поповић и Драг. Јањић, а Видаковић је одмах побегао), они су полетели на мене и нека мангупчина Вулетић ме је ударио по лицу, те су ми спале наочари, али сам успео да га два пут ударим. Крста Марковић је потегао столицу на мене, а с друге стране испао је Маговчевић па ме је ударио, на што сам му и ја ударцем одговорио. Наш Јањић потегао је столицу, али су му је стенографи истргли. Наш клуб је поднео захтев да се демократски батинаши искључе са 10 седница, а они су предложили да се само ја искључим са 15 седница. На крају седнице је изабран нарочит одбор да извиди ову ствар.”²²

У страници

Схватајући Савез земљорадника као својеврсну „школу за сељак”, Московљевић му се предао „и срцем, и душом, и вољом”, и почео га заиста „апостолски ширити”. Неуморно је крстарио по целој држави, проповедајући и објашњавајући његове идеје и програм. У родном му Подрињу скоро да није било села у које „професор”, како су га многи звали, из поштовања, али

²¹ Исто.

²² Архив САНУ, Дневник Милоша Московљевића – рукопис, сигн. 14.715. 22. јул 1922.

и подругљиво, није долазио да држи збор, конференцију, предавање или да присуствује некој свечаности. Неретко, он се, међутим, из завичаја враћао и разочаран, поготово у време предизборне кампање, када су тамошњи партијски прваци личне интересе стављали изнад свега. Тако он о седници Окружног већа у Шапцу 13. јануара 1923. године бележи: „Колико је наша странка још далеко од праве организације видео сам прекјуче приликом седнице Окружног већа у Шапцу. Било је дошло свега 6 чланова Извршног одбора и имало је да се одреди дан кандидације среских носиоца листе. Поред ових дошло је још неколико кандидата, који су се сад заинтересовали странком. Жалосно је било погледати како се људи отимају о мандат, па служећи се свакојаким смицалицама, газећи статут и одлуке Главног извршног одбора. Нарочито су се у томе истицали Муцић, па на жалост и Јанко Недић, иако је члан Главног извршног одбора. Само је председник Миљковац бранио статут и енергично и вешто утишавао сукобе и довео до неког резултата.”²³

Искрено верујући да Савез земљорадника може да се омасови и да, као покрет, напредује, поготово кад је забрањена КПЈ и када је он једини остао на крајњој левици, Московљевић није штедео труда у раду на организацији и његовом јачању. Скоро све време у врху страначког вођства, он је био незаобилазан у изради партијских докумената, у припремама страначких конгреса и њихових докумената. Издавачка делатност странке била је, најчешће, у његовим рукама. Календар *Село* излазио је првенствено његовом заслугом, а страначки орган, лист *Село* у њему је имао најсигурнијег сарадника. У најтежим моментима за лист он је чак обављао и дужност уредника-волонтера. Обављајући уреднички посао, уместо Уроша Стајића, он 17. јануара 1923. године записује у свој дневник: „Урош кобајаги уредник, а и кад је овде ни да чује за лист, већ ево четврти број сам уређујем, с помоћу др Милана.” После губитка посланичког мандата на парламентарним изборима 1927. чак осам месеци бесплатно је уређивао *Село*, мада је новац за уредништво исплаћиван Крајшумовићу, заменику уредника Уроша Стајића.²⁴

Оданом идеји стварања истинског сељачког покрета, Московљевићу је тешко падао неуспех Савеза земљорадника. Што се покрет „сасвим мртвио”, он је „окривљавао” краља Александра, који је, у страху да Савез земљорадника не постане републикански после забране комуниста, убацио у њега Јоцу Јовановића Пиждона и Милана Гавриловића, а они су, уз помоћ „Босанца, ометали сваку револуционрану акцију и борбенији став”. Мада преоштро, као кривца је видео и Михаила Аврамовића, вођу и оснивача странке, за кога каже да, иако веома популаран у народу, није имао смисла

²³ Исто, 14. јануар 1923.

²⁴ Исто, 9. мај 1928.

за вођство, због чега је пао под „злокобан” утицај жене и шурака Милана Комадинића. Он је, по Московљевићевом виђењу, био „радикалски шпијун с большевичким демагошким способностима”,²⁵ са задатком да паралише ширење комуниста, па и јачање и учвршћење Савеза земљорадника међу сељаштвом, чега су се радикали, као странка са главним бирачким телом на селу, нарочито плашили.²⁶

Уверен у „кривицу” Михаила Аврамовића, Милош Московљевић се, у сукобу групе око Михаила Аврамовића и Милана Комадинића, као страначке „левице”, са Посланичким клубом Савеза земљорадника и делом његовог Главног извршног одбора, приклонио „десничарима”, који су однели превагу. Ово је, међутим, био редак случај да је Московљевић припадао већини. Неоптерећен личним интересима, јурњавом за положајем и министарском каријером, он је, скоро редовно, по бројним питањима, имао различит став од већине у вођству странке, понекад је чак остајао и усамљен. Тако је, као један од најоштријих критичара владине већине из редова опозиције, кога су многи, због борбеног левичарског става, сматрали и за комунисту (поготово после забране Комунистичке партије), био одлучно против било какве сарадње са владином већином. „Просто да човек очајава за нашу странку! Главни одбор као и да не постоји, Аврамовић се одметнуо сасвим, а ја и Урош не можемо да утичемо на ову шарену гомилу, какав је наш клуб. Вечерас сам се страшно разочарао: решавали смо о заједничкој опструкцији са позицијом, па су многи против тога, а за лојалну опозицију. То нарочито траже Јеремија, Дукић и Мића и наводе разлоге као да смо ми у владајућим партијама. Ја и Урош смо се згранули на њихова резоновања.”²⁷

Московљевић се нарочито противио уласку Савеза земљорадника у владу, што је често „лебдело” у ваздуху, стварајући мање или веће поделе у страначком врху. На седници посланичког клуба и Главног одбора Савеза земљорадника 14. новембра 1922. године, пошто су Воја Лазић и Врсаловић 13. новембра разговарали са Дринковићем, Крњевићем и Предавецом, као представницима Хрватског блока, разматран је план да Давидовић образује изборну владу, у коју би ушао и Савез земљорадника. Та влада би донела само 2-3 закона који су били на дневном реду, а онда изашла на изборе „као блок југословенске заједнице”, док би се споразум о ревизији Устава постигао тек у новој скупштини. Московљевић је, међутим, тада изнео мишљење да не треба да се улази ни у какву владу, јер би се тиме спасиле „пољуљане позиције демократа и блока”, већ да се тражи чисто изборна влада. И док су се Воја Лазић, Урош Стајић и Чеда Станковић такође изјашња-

²⁵ Исто, 4. новембар 1954. године.

²⁶ Исто, 4. октобар 1922.

²⁷ Исто, 20. јун 1922.

вали против уласка у владу, страначки вођа Јоца Јовановић је „отворено изашао с картама на среду па изјавио да је он за улазак у владу”. То је вероватно утицало и на одређење већине осталих, због чега Московљевић закључује да ће при дефинитивном одлучивању већина ипак бити за улазак у владу.²⁸

Због катастрофалног резултата Савеза земљорадника на парламентарним изборима 18. марта 1923. године, и свега десет посланика, Милош Московљевић није очекивао понуду за улазак у владу. Али у једном моменту изгледало је сасвим другачије, услед ангажовања и самог краља Александра, за кога Московљевић каже „да је унапред решио да образује српски блок, јер је огорчен против Хрвата”, па је одвојено имао дуге састанке са Војом Лазићем и Јоцом Јовановићем. „Због малог броја наших посланика ја сам рачунао да смо имуни од министријализма, али ми данас изгледа да ћемо главачке улетети у владу. Лазић нам је данас реферисао о свом разговору с Краљем, који је трајао више од сата. Краљ му је одмах рекао да жели радну, коалициону радикално-демократску-земљорадничку владу, јамчећи да ће аграр у Босни бити решен по нашем предлогу, а успећемо и земљорадничко законодавство да спроведемо, чиме ћемо добити у очима земљорадника. Признао је, кад му је Лазић то напоменуо, да је погрешно што је поверио изборну владу само радикалима, али, вели треба исправити погрешку, па се узда највише у нас 10! Лазић га је упознао са радикалским изборним терором и поткупљивањем, на шта је он рекао да нам симпатише и жели успеха. После Лазића, Јоца Јовановић нам је реферисао о свом разговору са Краљем истог дана, који је био још опширнији, али се сводио на исто, да уђемо у пословну владу”.²⁹ Одлучним и исцрпним говором, да не треба да се улази ни у какаву владу, који је подржао и Воја Лазић, Московљевић је успео на преподневној седници Главног одбора 18. априла 1923. да за свој предлог обезбеди већину. Међутим, упорним инсистирањем у свом дугом говору, Милан Гавриловић је успео да се одлука промени, с тим да се „Краљу саветује да позове и Корошеца и Спаху на разговор, па и Радића”, и да му се још не даје коначан одговор док се не договори са Давидовићем. „Решено је да Лазић не да Краљу дефинитиван одговор, већ да каже да се још саветујемо и чекамо Главни извршни одбор. Јоца је разговарао с Давидовићем, чији клуб још није дао дефинитиван одговор.” Подсећајући да коалиција демократа и Савеза земљорадника не би имала већину у Народној скупштини и да не би могла да измени изборни закон, без чега се не би смело ићи на нове изборе, Московљевић прозире намеру Давидовића. „Изгледа да је Давидовић саветовао краљу да навали на нас, не бисмо ли ушли у владу, само зато да ојачамо демократску опозицију према

²⁸ Исто, 14. новембар 1922.

²⁹ Исто, 18. април 1923.

радикалима и у ушима бирача, јер би тешко оправдали поновни улазак у владу с радикалима код народа, а кад смо и ми ту, рекли би да је ситуација опасна, земља у опасности итд. А Јоца му у томе иде на руку.³⁰

Описујући кризу око формирања владе, Московљевић два дана касније закључује: „Ова криза је тако крупна и судбоносна да се може десити и оно што никад нико није могао ни помислити при садашњој снази: да ми сами узмемо власт. Пре подне нам је Лазић саопштио свој синоћни разговор с краљем, који непрестано рачуна на нас.” У ноћи 19/20. априла, (од 9 и 30 до 1 и 30), код краља је био и Милан Гавриловић, и њему је краљ потврдио да прихвата интегрални програм Савеза земљорадника, али је поставио питање његове реализације. О овоме је Гавриловић реферисао на састанку код Јоце Јовановића 20. априла (у 2 и 30 по подне), коме су присуствовали још и: Милош Московљевић, Воја Лазић, Милан Влајинац, Урош Стајић и Дуле. Резултат трочасовне дискусије, а на бази уверења да је краљ „толико изгубио веру у поштење” радикала и демократа и да је „готов погазити Устав” и дати власт Савезу земљорадника „и без парламента, на две године, као Мусолини”, био је закључак: „да Гавриловић саветује Краља да повери владу радикалима и демократима; који не могу дуго владати, па после избори, макар и ми ушли у изборну владу”. Веровао је и сам Московљевић да је за државу „зло да се досадашњи режим продужи”, али је сматрао да је „још боље да она још мало претрпи”, како би се радикали и демократи потпуно компромитовали, што би Савезу земљорадника, који би у међувремену боље организовао масе, на изборима обезбедило „већи успех”.³¹

По подне, 21. априла 1923. Пашић је, ипак, добио од краља мандат за састав шире коалиционе владе. Одлуку о уласку у владу Главни извршни одбор Савеза земљорадника препустио је посланичком клубу и ужем извршном одбору. На клупској седници 23. априла Московљевић је, учивши да Босанци плански траже да се коначна одлука о уласку у владу донесе у клубу и то без расправе и у начелу, пре доношења услова за улазак у владу, инсистирао на начелној одлуци да ли ће да се улази у владу или не, као и на томе, ако се не улази у владу, да ли да се одбију било какви преговори или да се „ради маса” поднесу неприхватљиви услови. Сви су, међутим, били против таквог предлога, чак и Воја Лазић. „На то су сви скочили доказивати да је то још у суботу по подне решено, на што сам ја рекао да ја нисам био кад је то решено и нека ми се записником докаже. Секретар је прочитао записник и није нашао, а међутим ме је и Лазић пре тога изрезали и Дуле скочио као петлић да ме `бије`, па и сви остали су били против мене. После тога је настала дуга дебата и Гавриловић је саставио услове и оштроуман план како да доскочимо Пашићу. Разуме се, улазећи у владу.

³⁰ Исто, 18. април 1923.

³¹ Исто, 20. април 1923.

На крају смо поименично гласали, и сви су били за улазак само ја против, и од бивших посланика Чеда, а Стојић је био такође гласао с нама, а после почео да се изговара да није разумео и променио мишљење. Врдаламо се он често показао! Кад је Гавриловић видео исход гласања он се уплашио да ми доцније, у случају неуспеха не искоришћавамо то што су они гласали за улазак у владу и тражио је поново гласање, јер вели он је такође начелно против уласка, а подноси услове и подешава их тако да буду примљени. Сем тога раније је доказивао како треба да уђемо у коалицију да помогнемо Краљу, јер он то жели и зато што је на Босни свуда разглашено да Краљ жели да уђемо у владу, па не смемо друкчије. А што су пре дефинитивне одлуке то разгласили? На крају рекао је, ако Пашић не хтедне примити наше услове да Лазић иде Краљу и жали се, другим речима да од њега тражи протекције! Тупањанин готов чак и без икаквих услова да уђемо у владу. Дотле се наша станка срозала! Постала је права `Краљ. земљорадничка дворска странка`. На крају крајева Аврамовић ће имати потпуно право.”³²

Планирајући да влада падне после доношења закона о буџету и пореског закона, па чак и пре тога на изборном закону, и да се иде на изборе, Гавриловићеви услови, које је Лазић у три сата однео краљу, подразумевали су: 1) општи закон о аграру у року од месец дана; 2) земљораднички закон; 3) чиновнички, инвалидски и о ратној одштети до краја другог месеца; 4) закон о подели на веће области; 5) пропорционални изборни закон; 6) буџет до краја месеца; 7) да се казне сви чиновници који су се при изборима огрешили о 107. члан Устава.³³

Пошто је Давидовић тражио пословно-изборну владу, на услове Савеза земљорадника Пашић није одговорио, већ је вратио мандат краљу, који га је, међутим, замолио да још једном покуша.

Захваљујући захтеву демократа да влада буде изборна и жељи радикала да сами владају, пропали су изгледи да Савез земљорадника уђе у владу, чиме ће се, према Московљевићу, и пропасти ове странке „одложити до боље прилике”. Дубоко разочаран, он је 25. априла записао: „Једва сам се повратио од моралне депресије због онога што сам ових последњих дана чуо и видео и што ће нашу странку упропастити, ако буде ишла за `земљорадничким идеолозима`, какви су: Јовановић, Гавриловић, Дуле, Тупањанин.”³⁴

Верујући да радикали неће успети да формирају владу, Љуба Давидовић је, понудио Савезу учешће у изборној влади. Понуда је опет наишла на прихватање већине, изузев Воје Лазића и Милоша Московљевића. „Лазић

³² Исто, 23. април 1923.

³³ Исто.

³⁴ Исто, 25. април 1923.

је сад одједном постао одлучан противник сваке коалиције с демократи-ма, сматрајући да бисмо у Србији горе прошли, али су његова резонувања врло слаба.³⁵

Признајући да би Савез земљорадника на изборима, са постојећим изборним законом, пуно боље прошао у влади него ван ње, Милош Московљевић је ипак сматрао да странка у народу треба да стиче присталице „не милошћу краља и силом власти, већ програмом и добром организацијом”. Уколико, пак, то није могуће, он закључује да „масе нису дозреле за наш покрет”, и да га је боље за неко време и суспендовати, него сада компромитовати. „Боље је славно умрети, него срамно живети. Али су сви, а нарочито Урош, зато да будемо крајње опортунисте, да се `пришпендламо` ма уз кога. Чак је и Др Милош за то да уђемо у владу.”³⁶

Криза владе и њене парламентарне већине и почетком 1924. године актуелизовала је улазак Савеза земљорадника у владу. Љуба Давидовић је у разговору са Војом Лазићем тражио да Клуб Савеза земљорадника донесе одлуку о уласку или неуласку у владу, инсистирајући да он макар буде спреман да помаже нову владу. С тим у вези Клуб је 14. марта 1924. одржао седницу, са које је издат и коминике, из кога се види да је Клуб за образовање владе, али да ће даље своје држање одредити тек кад падне влада, показујући тиме да не мисли улазити у блок. Овако сроченом коминикеу противили су се једино Јоца Јовановић и Милош Московљевић, сматрајући да он може „нашкодити дефинитивном стварању блока”.³⁷

Московљевић и Воја Лазић противили су се уласку у владу и на посебној седници Главног извршног одбора странке 21. марта 1924. на којој се расправало о односу према блоку и Радићу. Њих двојица су једино „држали кордон” и позивали на опрезност.³⁸

Пашићевим формирањем владе, и поделом у редовима демократа, Савез земљорадника је испао из комбинације, што је свакако утицало и на одржавање, каквог таквог, јединства у странци, о чему Московљевић пише: „И сврши се љута битка, и сломи се сабља бритка о демократску главу! Пашић пред вече успео да састави владу, поцепавши демократе, јер му је пришао Прибићевић са 17 друга, те ћемо сад имати радикалско-цемијетско-немачко-демократску владу. Сад ми је лакнуло, јер смо опет испали из комбинације и нестало је бојазни да дође међу нама до сукоба, па можда и до цепања због уласка или неуласка у владу. Пашић је дуго задржао Лазића, наговарајући га да приђе овој `државотворној страни` и дуго га саве-

³⁵ Исто, 28. април 1923.

³⁶ Исто.

³⁷ Исто, 14. март 1924.

³⁸ Исто, 21. март 1924.

тујући, али му је Лазић добро одговорио, да је ово најбоље решење за нас, јер се нисмо компромитовали уласком у владу.³⁹

Због поновног Давидовићевог позива Савезу земљорадника да уђе у владу, посланички клуб је држао бурну седницу 29. јула, на којој се већина Клуба и Главног одбора изјаснила за улазак у владу. Против су били само Воја Лазић, Милан Гавриловић, Урош Стајић и Милош Московљевић, који о тој седници каже: „Први је повео коло Вујић, говори `гарантује` да ћемо изгубити Банат, ако не уђемо у владу и искористимо власт, а он је, дабоме, обећавао Маркове конаке и бог зна чим заваравео свет, па треба обећање испунити. Кокановић и Дуле су га слошки помогли, а Јоца је, по обичају, био неодређен. А велики левичар Јонић умало се није потукао са мном што сам доказивао штетност уласка у владу. Васиљ и Бора су да се главачки улети у владу, па су чак и др Миша и Влајинац за то.”⁴⁰

Ово деликатно питање требало је да се реши 4. августа, на седници посланика, и 5. августа, на ванредној седници Главног извршног одбора, од кога је Московљевић једино видео спас, јер није имао поверење у посланике. „А по посланицима, овим садашњим, тешко странци! Продали би они сто програма за чанак сочива.”⁴¹

Главни извршни одбор оправдао је Московљевићева очекивања. „Али сам данас имао сатисфакцију да чујем како је готово цео Главни извршни одбор против уласка. Триво Дрљача је лепо дезавуисао своје посланике Чеду и Дула! Никад седница није текла тако глатко и једнодушно као данас, само је при редиговању резолуције Јонић опет направио мало галаме.” У резолуцији је прихваћено да се влада помаже, али „под условима, којих има читав низ и који ће се објавити у zgodном моменту.”⁴²

Неуспех на парламентарним изборима од 8. фебруара 1925. изазвао је праву пометњу у врху Савеза земљорадника. „Просто су сви изгубили главу!” Поједини су чак били склони присаједињењу странке некој другој странци. О томе је Московљевић у свом дневнику 3. маја 1925. забележио: „Урош синоћ заподеде разговор о нашем политичком ставу, изјављујући да бисмо требали неком да се прикључимо, вероватно мисли на демократе!” Ово питање је било доминантно и на седници Главног одбора странке 5. маја, иако је она сазвана првенствено ради договора око приступања измени Статута странке. „Урош је покренуо питање о нашој блиској вези с опозицијом. Он, Јонић и Влајинац предлажу ништа мање него да се фузионишемо с демократима. За Влајинца су демократи готово сасвим исто што и ми, а Јонић се боји да се демократи не назову `Земљорадничка демократска странка`.” Карактеришући их као „чудне људе”, којима је на

³⁹ Исто, 25. март 1924.

⁴⁰ Исто, 31. јул 1924.

⁴¹ Исто.

⁴² Исто, 5. август 1924.

првом месту лични интерес, Московљевић даље констатује: „Влајинац и Урош су били напредњаци, па кад су им се изјаловиле наде у Савезу земљорадника они хоће у демокартско друштво. А ја сам их сматрао најидејнијим! А што се тиче Јонића, он је увек био превртљивац и на његово мишљење и не полажем. Али, и остали присутни нису с раскида за ову комбинацију. Само сам ја ћутао.”⁴³

Клонуће духом земљораднички прваци су показали и на саветовању Главног извршног одбора 21. јула увече, када су сви, изузев Милоша Московљевића и Јоце Јовановића, прихватили декларацију нове Пашић–Радићеве владе. „Просто су сви клонули духом, изгубили компас, па не знају шта раде. Појава Радићеваца у влади пореметиће односе у свима странкама, па и у нашој. Сви нешто очекују од Радићеваца, неку заштиту и сарадњу. Као да би радикали трпели да нас Радићевци ојачавају. Сутра ће се спремити наша изјава, и ја ћу покушати да их одвратим. Сад ми изгледа да имају права они који говоре да је Милан Гавриловић радикал. Он се противио лањске године да помогне Давидовићеву владу, а сад пристаје да помаже Пашићеву! Само Јоца изгледа да је солидаран са мном.”⁴⁴

На седници Главног извршног одбора, 22. јула по подне, Московљевић је дугим и документованим говором, потпомогнут изјавом Јоце Јовановића, успео да убеди већину да гласају против декларације владе, и то углавном „због радикала”⁴⁵

„Министеријалци” у вођству Савеза нису се, међутим, олако предавали, претио је чак и расцеп. У Главном извршном одбору политичка тактика, око уласка или неуласка у „неку коалициону владу” била је најчешћа тема. И мада је на седници од 20. фебруара прихваћен предлог Воје Лазића „да се иде својим путем, а ако затреба да се сазове ванредна седница,”⁴⁶ Јоца Јовановић се свакодневно, „и пре и после подне” састајао са шефовима опозиције и договарао, дајући, вероватно, самоиницијативно и без икаквих консултација, пристанак за улазак у владу. О томе Московљевић бележи: „Изгледа да је Јоца, и без нашег пристанка, дао пристанак за наш улазак у владу. Пошто нас је мало, добили би смо подсекретарска места. Тако он, више у шали, каже Чеди и Вујићу, али вероватно да је то и углавио. И како се још сутра може свршити криза, а ми се сви разилазимо по зборовима, то би он сам ту ствар коначно свршио, а нас ставио пред свршен чин. Знаш да би већина ужег одбора и посланика била за то, али ипак овако не би смео радити.”⁴⁷

⁴³ Исто, 5. мај 1925.

⁴⁴ Исто, 22. јул 1925.

⁴⁵ Исто, 22. јул 1925.

⁴⁶ Исто, 20. фебруар 1926.

⁴⁷ Исто, 3. април 1926.

После конгреса Демократске странке 15. и 16. јануара 1928., који је овластио Давидовића да поведе преговоре за широку концентрацију, поново се указала прилика „министеријалцима” из Савеза земљорадника. „Наш Јоца се стално саветује с њим, што значи да је вољан да улети у владу. Није ми познато да ли се с ким договара од наших меродавних”.⁴⁸

Према Московљевићу, за улазак у владу били су тада сви интелектуалци из посланичког клуба, изузев Милана Гавриловића, захваљујући чијем вештом пледирању за неутралност Главни одбор ипак није одобрио „да се уђе у владу тзв. демократске уније или генералску, што би се иначе десило”.⁴⁹

Иако је Московљевић на страни Посланичког клуба Савеза земљорадника у сукобу са групом Комадинић–Аврамовић, тврдећи чак да је Аврамовић крив за неуспех у стварању снажног земљорадничког покрета, његово изношење скоро непрестаних тежњи једног броја угледних функционера странке, углавном чланова посланичког клуба Савеза земљорадника, да уђу у владу показује сасвим супротно. Заправо његова запажања су у складу са закључком седнице Главног извршног одбора у Великој Плани од 20. новембра 1922. године, о најодлучнијој осуди покушаја „посланичког клуба да направи пакт са демократима, Давидовићем, беговима, клерикалцима, трибунашима и заједничарима да се створи једна заједничка влада”.⁵⁰ Такође, Московљевићева тврђења о министеријалцима у врху странке и пресудној улози Јоце Јовановића у преговорима са осталим опозиционим странкама о уласку Савеза земљорадника у владу, чине оправданом осуду Посланичког клуба коју је изнела редакција тзв. Комадинићевог *Села*, а која гласи: „Оно неколико ћата и капиталиста прикупљених у посланичком клубу, хоће пошто пото у владу. Али страшљивци какви су они не смеју отворено да стану уз Пижона, који је у њихово име завршио споразум са демократима и беговима. Сада су се мало окуражили и изјављују да је посланички клуб готов да ступи у ону владу која хоће споразум с хрватском господом. Дакле не више борба за добро и слободу народа, већ министарске фотеље”.⁵¹

Није Московљевић критички био расположен само према ставу вођства партије око уласка у владу. Нарочито је критиковао нерад и неактивност врха странке. „Наш реорганизовани Главни одбор слабо ради: Урош опет отпутовао на југ, а неке секције нису ни конституисане! Просветно-пропагандистичка секција је направила свој правилник (по нацрту др М. Ђ. Поповића), пун лепих замисли, али тешко изводљив, јер нема људи! (...) Рад Главног извршног одбора иде траљаво, у уторак на седницу је до-

⁴⁸ Исто, 19. јануар 1928.

⁴⁹ Исто, 19. фебруар 1928.

⁵⁰ Село, 166, 10. децембар 1922, стр. 2.

⁵¹ Исто, стр. 3.

шло мало људи, лист се опет уређује на дохват, иако сам ја покушао да му дам физиономију. Правила Задруге још нису готова. А о политичкој ситуацији, с обзиром да приближавање ХРСС радикалима и евентуални расцеп њихов, и да не говоримо. (...) А код нас у Главном одбору страшна апатија и нерад. Јуче је требало да буде седница Просветно-пропагандистичке секције, па се није могла одржати због малог броја. И раније Главни извршни одбор није ништа радио, али је бар Клуб био врло активан, а сад Клуба немамо, и уместо да Главни извршни одбор буде много активнији, он је постао још гори! Просто човек да очајава. (...) Јуче смо разговарали о ликвидацији наше централне Задруге и оснивању банке, па ништа. Треба 10 милиона основног капитала, а кад се повела реч о том колико се може у Банку уписати и Јоца и Гавриловић се извукоше. И сад ствар и даље остаје нерешена. А шта ћу да кажем народу? Докле ћемо га заваравати, а нисмо кадри ништа да учинимо на овом пољу.”⁵²

Као оштар критичар и „својих”, он уочи завођења шестојануарске диктатуре, у свом дневнику бележи: „Ко ће спасити земљу? Требало би наш Савез земљорадника, али је он још слаб, још неспособан ни себе самог да води, а камо ли државу. У њему ствари никако да пођу на боље.”⁵³

Огорчен на стање у странци Московљевић чак и шестојануарску диктатуру види као спас за странку. „Неки наши су доста преплашени и губе присуство духа, а ја налазим да ово ванпарламентарно и вануставно стање може нама користити, јер оно не може дуго трајати, па и ако дуго таје остале политичке странке изгубиће свој *raison d'être*, а ми као социјално-привредна организација ћемо се одржати и без избора и кад се буде вратило парламентаризму, ми ћемо бити једина јака организација, која ће моћи прихватити политички терет. Ова диктатура ће само бити један потребан одмор од политике овакве каква се до сад водила. Само ми треба да будемо способни да одржимо контакт с народом путем привредног и културног рада.”⁵⁴

Биографија Милоша Мисковљевића

Милош Московљевић је рођен у Варни код Шапца 22. октобра (4. новембра) 1884. године, у задружној земљорадничкој породици, од оца Стевана и мајке Стамене – Драге.⁵⁵ Основну школу похађао је у Варни (1892–1896), а гимназију у Шапцу и Београду. На Великој школи, касније

⁵² Архив САНУ, *Дневник Милоша Московљевића*, рукопис, 14.745, 8. март, 1. април и 3. април 1925.

⁵³ *Исто*.

⁵⁴ *Исто*, 6. јануар 1929.

⁵⁵ Добрило Аранитовић, *Био-библиографија Милоша С. Московљевића*, рукопис, стр. 1.

Филозофском факултету, завршио је студије српског језика и књижевности и руског језика 1908. године. Двадесет година касније, 6. октобра 1928. постао је први доктор филологије на Београдском универзитету.

Пре Првог светског рата радио је као суплент гимназије у Нишу (1908–1909) и као суплент и професор у Трећој мушкој гимназији у Београду (1909–1914). Учествовао је у балканским ратовима и у Првом светском рату. Носилац је *албанске споменице*.

По завршетку Првог светског рата био је кратко време професор у Трећој мушкој гимназији у Београду (1919–1921), јер је пензионисан после освајања посланичког мандата на изборима за Уставотворну скупштину 1920. године. Од губитка посланичког мандата на парламентарним изборима 1927. па до Другог светског рата био је хонорарни професор у више приватних школа у Београду, директор-благајник у Српској књижевној задрузи (1931–1933), стручни сарадник и технички секретар у Лексикографском одељку Српске краљевске академије (1933–1939) и професор Више педагошке школе у Београду (1938–1943).

После Другог светског рата био је министар шумарства Народне републике Србије (1945–1946), изванредни посланик и опуномоћени министар у Ослу (1946–1949) и Каиру (1949–1950). Од 1950. до 1960, до поновног пензионисања радио је у Институту за српскохрватски језик Српске академије наука и уметности. Говорио је руски, немачки, француски и енглески, служио се италијанским и норвешким и осталим словенским језицима (словеначким, бугарским, чешким и пољским). Писао је лингвистичке огледе и студије, приказе књига, критике, политичке чланке и расправе, бавио се преводашћом, махом са руског језика. Уређивао је листове, часописе и календаре, приређивао издања других писаца. Био је члан Удружења преводилаца Србије (1953). Одликован је *орденом белог орла V реда* на предлог министра војног (1920) и норвешким орденом *великог крста светог Улафа* (1949). Умро је у Београду 30. јуна 1968. године.⁵⁶

⁵⁶ Исто.

Summary

The Political Activity of Miloš Moskovljević in the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes

Key words: *Kingdom of the SHS, Miloš Moskovljević, peasantry, political activities, diary notes.*

Having joined the Agriculturalists' Union, Miloš Moskovljević buckled down to spread it like an apostle. He mingled among the people, not only in political rallies during election campaigns, but also during various festivities, in order to hear the needs of the people and to present in an unobtrusive way the programme of his party. He particularly liked to visit the villages in his native region around the Drina, where he was three times elected member of the Parliament (1920, 1923 and 1925). He defended vehemently the interests of the peasantry in the Parliament, criticizing the government measures, taking part in the budget debates and discussions of certain bills, such as the Bill on War Indemnity or the Bill on Agricultural Credit. Alone or together with the Agriculturalists' fraction, he submitted numerous interpellations and MP questions, as well as some bills, among which was also the Bill on War Indemnity.

Staunchly loyal to the Agriculturalist' Union as an economic, social and cultural movement, he was also very critical of the work of the party's leadership, of which he himself was also a member most of the time. Although he sided with the Parliamentary fraction in its conflict with the group of Mihail Avramović and Milan Komadinić, seeing too one-sidedly Avramović as the only responsible that the movement was not spreading, Moskovljević was also a sharp critic of his own fraction. He criticized the party leadership for lack of work and activity, and particularly their willingness to draw the party into the government for personal interests and ministerial posts.